

Н. В. Юськів

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
канд. юрид. наук,
асист. кафедри адміністративного та інформаційного права

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ РЕАЛІЯХ

© Юськів Н. В., 2014

Розглядаються проблеми державотворення. Особливу увагу приділено змінам сутності правових явищ у сучасних українських реаліях. Визначено особливості сучасного політичного простору та культури української нації та встановлено їх вплив на вітчизняне державотворення.

Ключові слова: державотворення, право, громадянське суспільство, правова культура, механізм держави.

Н. В. Юськів

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГОСУДАРСТВОСТРОЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ РЕАЛИЯХ

Рассматриваются проблемы государственного строительства. Особое внимание уделено изменениям сущности правовых явлений в современных украинских реалиях. Определены особенности современного политического пространства и культуры украинской нации и установлено их влияние на отечественное государственное строительство.

Ключевые слова: государство, право, гражданское общество, правовая культура, механизм государства.

N. V. Iuskiw

LEGAL PROBLEMS OF STATE BUILDING IN TRANSFORMATIONAL REALITY OF MODERN UKRAINE

This paper addresses the problem of the state. Particular attention is paid to change the nature of legal phenomena in modern Ukrainian realities. Identify features of modern political space and Ukrainian culture and established their influence on the domestic state.

Key words: state, law, civil society and legal culture, the mechanism of the state.

Постановка проблеми. Головним завданням будь-якої держави є здійснення державотворення. Належний розвиток державотворчої політики становить основу розвитку держави та системи права, встановлює оптимальні умови розвитку усіх правових та політичних явищ. Для суверенної України з перших днів її існування постала проблема належного державотворення у політичних та геополітичних реаліях сучасного існування. Першочерговою проблемою державотворення держави, що перебуває на стадії формування, виступають труднощі побудови належної та демократичної вертикалі державної влади, що відповідала б європейським стандартам та вимогам співжиття цивілізованих народів.

Мета роботи – проаналізувати проблеми державотворення у сучасних українських трансформаційних реаліях.

Стан дослідження. У юридичному сенсі вказану проблему або суміжні з нею досліджували А. Козловський, М. Козюбра, М. Максимов, Н. Нижник, Д. Притика, О. Петришин, О. Святоцький, В. Сіренко, А. Селіванов, С. Сливка, В. Тацій, М. Цимбалюк та ін.

Однак попри теоретичну і практичну потребу у вирішенні означеної проблеми у спеціальній літературі проблему державотворення досліджено недостатньо.

Виклад основних положень. Державотворчий механізм у реальному застосуванні має прагнути до найвищих стандартів щодо практичного втілення соціальних стандартів прав людини. Акцентуючи увагу на стандартах, Поппер визначає, що “стандарти не слід шукати в природі. Природа складається з фактів та закономірностей, і сама по собі не є ні моральною, ні аморальною. Це ми застосовуємо наші стандарти до природи, і в такий спосіб запроваджуємо мораль у світ природи, попри той факт, що самі є часткою цього світу. Нас створила природа, і створюючи, наділила владою змінювати світ, передбачати і планувати майбутнє, ухвалювати далекосяжні рішення, за які ми морально відповідальні, адже рішення потрапляють у світ природи тільки з нами” [1, с. 76]. Наближеним до ціннісних ідеалом формування та функціонування стандартів державотворення є побудова демократичного та легітимного механізму політико-правових відносин.

Не можна не погодитися з дослідниками [2, с. 5], які вважають, що масштаб соціальних перетворень, які останніми десятиліттями відбуваються в українському суспільстві, “можна порівняти з порушенням своєрідних тектонічних плит, які підтримують всю споруду суспільства: змінюються структури економічних відносин, формуються нові суб’єкти власності та політичної діяльності, трансформуються базові цінності облаштування життя і мотивації поведінки, змінюється уклад життя і мислення, сталі традиції.

Кожна людина свідомо чи підсвідомо аналізує функціональну сутність політичного та соціального життя та виокремлює їх реальні сучасні проблеми. Річ у тому, що позитивна чи негативна значущість того чи іншого об’єкта, його сторін існує незалежно від свідомості людини. Але до оцінки, до усвідомлення феномену суб’єкт не знає про цінності чи про їх практичну деформацію. Оцінка людиною демократичних процесів відбувається через зіставлення політичного ідеалу і їх практичного втілення у сучасних українських реаліях. Згідно з класичною концепцією, демократична консолідація передбачає проведення глибоких перетворень, щонайменше на трьох рівнях: поведінковому, ціннісному і конституційному. На думку мислителів-класиків, про її досягнення можна говорити тільки у тому випадку, якщо: 1) у політії не залишилось скільки-небудь впливових політичних груп, які не намагались би підірвати демократичний режим або здійснити сецесію; 2) демократичні процедури і інститути суспільство сприймає як найприйнятніші механізми регулювання соціального життя; 3) політичні актори “звикають” до того, що усі суспільні конфлікти відповідають законам, процедурам та інститутам, санкціонованим новим демократичним процесом. За вказаними критеріями українську державну владу доволі важко назвати демократичною, тому що не усі ціннісні виміри вказаного феномену втілюються у практичну сферу.

І певна річ, мають рацію ті аналітики, які кажуть про те, що більшість “перехідних країн” не є ані відкрито диктаторськими, ані безумовно такими, що просуються до демократії – вони вступили в політичну “сіру зону”. Описуючи такі країни, аналітики вказують, що вони мають деякі ознаки демократизації політичного життя, яке охоплює щонайменше наявність обмеженого політичного простору для існування опозиційних політичних партій і незалежного громадянського суспільства, а також регулярні вибори і демократичні конституції. Але при цьому для них характерні слабке представництво інтересів громадян, низький рівень політичної участі, який не виходить за межі голосування, сумнівна легітимність виборів, майже повна відсутність довіри суспільства до державних інститутів і стійка низька інституціональна ефективність держави [3, с. 86].

Наведемо особливості сучасного політичного простору та культури української нації, які свого часу виділив науковець В. Воловик.

Першою такою особливістю політичної культури українського суспільства, що перебуває на стадії трансформації, є те, що вона має фрагментарний, еkleктичний характер. У матеріальній компоненті політичної культури це виражається в нестримному зростанні політичних партій і

рухів, до межі диференційованого парламенту, невизначеній структурі інститутів державної влади і швидкій зміні урядів, які, демонструючи свою нездатність виробити ефективну програму виходу з тривалої кризи, швидко змінюють один одного в Україні, по суті, не залишаючи після себе скільки-небудь помітного сліду, у переплетенні елементів далекого і недавнього минулого, в ідеологічній поліфонії, наявності майже повного спектра існуючих у світі політичних поглядів та оцінок, окрім, хіба що монархічних.

Другою особливістю політичної культури українського суспільства є відсутність чітко вираженої спрямованості політичного розвитку. Більшість з наших співгромадян не може відповісти на запитання, які ж державний устрій, державна влада потрібні і повинні бути побудовані в Україні.

Третьою особливістю політичної культури українського суспільства є суперечливість, роздвоєність політичної ідеології. Ця ознака виявляється в юридичному проголошенні України незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою та в усвідомленні фактичної її залежності, у численних фактах нехтування демократії, у відсутності найважливіших соціальних гарантій, у правовому свавіллі. Вона виявляється і в падінні рейтингу різного рівня владних структур, керівників усіх, навіть найвищих, рангів, чий розпорядження і публічні обіцянки часто не виконуються.

Четвертою особливістю нашої політичної культури є різновекторність ідеологій державного будівництва провідних соціальних верств і груп українського суспільства.

П'ятою особливістю, що вирізняє нашу політичну культуру, є зростання соціального песимізму, зумовленого розбіжністю політичних обіцянок, які давали представники політичних партій і рухів напередодні референдуму, і проголошення незалежності України у ході виборів Президента, парламентських виборів та реальної соціальної дійсності. Ця риса виявляється у зневірі, що зростає, наших співгромадян у можливість будь-яких відчутних змін у житті суспільства, власної беспорядності і безвиході, зниженні політичної активності, насамперед у наймобільнішої частини суспільства – осіб середнього віку та молоді.

Шостою особливістю політичної культури українського суспільства на нинішньому етапі його розвитку є також відсутність чітко визначених пріоритетів і зовнішньої, і внутрішньої політики [4, с. 164–165].

Проблемні питання державотворення характерні для багатьох держав у різні історичні епохи. Сучасна криза вітчизняного державотворення зумовлена, на наше переконання, чинниками трансформації усього суспільства, історичними реаліями переходу від радянської командної системи функціонування владного механізму до умов легітимної демократичної держави із втіленням верховенства права як вагомої правової гарантії для соціуму та для окремого громадянина.

Для посткомуністичної української неототалітарної законосвідомості властиві такі константи та джерела подальших трансформацій: 1) втрата демократичними правовими інститутами реальних нормативно-змістовних, ментально структурованих властивостей; 2) монопольне панування правосвідомості “партії влади” як її законосвідомості та багатопартійності і суворим нормативно-правовим контролем; 3) страхіття первинних суб'єктів правосвідомості перед владою вторинних та недовіра до наявних державно-правових владних інституцій; 4) застосування політичних вбивств; 5) серійне клонування похідної суспільно-правової свідомості через підконтрольні ЗМІ; 6) підпорядкування економічної правосвідомості кланово-мафіозній; 7) відсутність правової, економічної, соціальної захищеності більшості первинних суб'єктів правосвідомості; 8) значне відчуження вторинних суб'єктів правосвідомості (первинних суб'єктів законосвідомості) від первинних (вторинних суб'єктів законосвідомості); 9) відсутність процесуального демократичного нормативно-правового плюралізму у сфері правової політики та ідеології. Як правило, потенційними джерелами неототалітарних форм правосвідомості та законосвідомості можуть бути суспільства з авторитарними системами правової свідомості; країни, які характеризуються “урізаними” політичними правами та свободами громадян; держави, що тривалий час перебувають у системній правовій кризі [5, с. 117].

Проблеми державотворення породжують кризові стани правової політики держави, деформують політичну і правову свідомість окремого члена соціуму та призводить до проблем реалізації права та нігілізму до усіх політико-правових явищ з боку громадськості.

Перешкодою на шляху до духовно-ціннісного укорінення людини стає соціальна аномія як найтипівіший результат руйнування старих цінностей без своєчасного запровадження нових. Щодо духовної ситуації вітчизняного сьогодення, то можна стверджувати, що після руйнації колективістських духовних цінностей не закладено достатнього продуктивного ґрунту для існування автономного, відповідального індивіда, що призвело до негативного індивідуалізму, який відкидає усіх “інших”, та вищі цінності, вибираючи власну сваволю, тобто намагання радикально змінити ціннісно-смысловий зміст життя, призводить у багатьох випадках до аномії як руйнування ціннісного світу особистості, а отже, до духовного знекорінення.

Представники Харківської наукової школи зазначають, що “...всі посттоталітарні країни, що трансформуються від тоталітаризму до демократії, закономірно проходять особливий перехідний період, у якому правова реальність являє собою комбінацію тоталітарної правової системи, що руйнується, і правової системи демократичного суспільства, що народжується. Як правило, усі основні характеристики цієї перехідної правової реальності являють собою комбінацію сутнісних ознак як тоталітарної правової системи, так і демократичної. Так, наприклад, нові правові норми у посттоталітарній правовій системі зіштовхуються зі старими неправовими і антиправовими нормами, авторитаризм у правотворчості і правозастосуванні співіснує з елементами анархії, тенденції конструювання – з елементами саморозвитку, принципи монізму – з принципами плюралізму тощо” [6, с. 259].

Аномія як форма вияву духовного знекорінення – це стан глобальної втрати смислів, що в соціальному сенсі передбачає ціннісно-нормативний вакуум, який з’являється при трансформації традиційного суспільства у сучасне. Аномія призводить до суперечностей у світі цінностей, до втрати базових цінностей, що, своєю чергою, призводить до плутанини норм та ідеалів, належного і суцього, законного і протизаконного. Виявляється аномія у зростанні злочинності, хиткості моральних основ суспільства, поглибленні конфліктів між поколіннями, у відсутності порозуміння між різними соціальними групами. Аномія позбавляє особистість можливості повноцінно екзистенціально і суспільно жити, залишаючи їй ціннісно-смысловий вакуум. Вона позбавляє людину здатності розуміти інтереси іншого, атомізує тим самим буття, створюючи замість автономного індивіда негативного індивіда [7, с. 86]. Соціальна аномія шкодить усім виявам культури, зокрема державотворчим процесам.

Одним з негативних проявів проблем аномії державотворення є соціальна дезінтеграція. Вона може й не призвести до порушення формальної територіальної цілісності країни, але вона виявляється як критична втрата координації між ключовими інститутами держави, між елементами, які формують основу державного управління, у приватизації функцій держави, її криміналізації, у розширенні сегменту тіньової економіки. Дезінтеграція утворює сприятливе середовище для тривалих соціальних конфліктів [8, с. 196].

Будь-який розвиток – це рух, але, не навпаки. Рух – це будь-яка зміна будь-чого. Розвиток – це насамперед суперечлива та якісна зміна. Найчастіше причиною може бути відхід від аксіоми суспільного розвитку: вихідним пунктом під час будівництва суспільного ідеалу має бути визнана свобода безкінечного розвитку, а не гармонія закінченої досконалості. Усі суспільства, що як ідеал брали для себе зразок повної досконалості, зазнавали поразки у зіткненні з історичними реаліями. Процеси державотворення сучасної України проходять етап формування і становлення. Такий стан не може бути безболісним, поряд із цим наше суспільство встановило вектор розвитку “на позитив”, що дає змогу вірити в удосконалення прагматичного поля соціально-правових відносин.

У науковому плані розроблені ті ідейні концепції, що встановлюють можливість подолання сучасних проблем державотворення. Спираючись на ментальні здобутки європейської цивілізації нашої доби, були відпрацьовані та закріплені відповідні ціннісні орієнтації, центральними серед яких є такі:

- демократія справжня, представницька, а не декоративна;
- правова держава, яка ґрунтується на відомих принципах, закладених передусім у Декларації прав людини та в інших міжнародних стандартах;

- імплементація у державотворчий механізм принципу відповідальності держави перед громадянином;
- ще одна фундаментальна європейська цінність – це вільне громадянське суспільство;
- плюралістична партійна структуризація суспільства, яка виражає інтереси усіх без винятку соціальних груп населення, є засадничою передумовою відпрацювання та ствердження системи суспільного дискурсу, себто різнопланового і постійного суспільного діалогу. Одним з вагомих здобутків якого є, зокрема, і функціонування механізмів громадянського контролю владних структур;
- турбота про середній клас;
- турбота про сферу “тонких структур”: літературу, мистецтво, усі можливі громадянські об’єднання тощо – не лише як вирішальних засобів виживання в умовах інформаційного суспільства, а як найглибніших основ існування демократії та функціонування повноцінного громадянського суспільства [9, с. 257–258];
- визнання права основним ресурсом модернізаційного механізму державотворення;
- формування національної еліти на основі власної національної ідеї;
- легітимність та легальність державної влади.

Зауважимо, однак, що, у цій позиції заслуговує на увагу той аргумент, що правова реформація може бути успішною лише за умови відповідного реформування державності та усієї системи культурного буття соціуму, у межах якого передбачається побудова правової держави: “...сама держава має дорости до рівня прийняття таких, що виражають інтереси державного організованого суспільства, законів, якими вона й оформляє організацію та діяльність публічної політичної влади і її взаємовідношень з індивідами як суб’єктами права. Правова держава так само, як і будь-яка інша, не втрачає своїх можливостей створювати правові норми, а подекуди й санкціонувати інші окремі регулятори, надавати їм юридичної сили (звичаїв, норм моралі, корпоративних норм тощо)” [10, с. 46].

Звернемо увагу на ще один важливий елемент подолання проблем державотворення. Охарактеризуємо його як підвищення правової свідомості та правової культури громадян. Правовий нігілізм деформує сприйняття усіх державно-владних, політичних та правових механізмів як необхідних соціальних цінностей. Н. Оніщенко вказує, що формування правової держави в Україні передбачає підвищення якості правового регулювання соціальних процесів, зміцнення правової основи державного і суспільного життя, конституційного ладу, посилення законності, покращення правового виховання громадян. Реалізація цієї державної стратегії неможлива без підняття на новий якісний рівень правової культури та професійної свідомості юристів, яка виступає у вигляді цілісної системи правових поглядів, знань, почуттів, ціннісних орієнтацій та інших елементів правосвідомості спільноти людей, які професійно займаються юридичною діяльністю, що вимагає освітньої та практичної підготовки [11, с. 223].

Завдання сучасної національної правової трансформації – не допустити зловживання права в механізмі держави. Науковці зазначають, що “...зловживання правом само собою, і зловживання правом в публічно-правовій сфері зокрема, належать до найбільш негативних явищ сучасної конституційно-правової дійсності, оскільки істотно нівелюють значення права, як соціальної цінності, і становлять істотну загрозу конституційній законності та правопорядку, підривають основи існуючого конституційного ладу України, знижують престиж державної служби. Особливо негативним є значне поширення практики відвертого нехтування правовими приписами суб’єктами державно-владних відносин – органами законодавчої, виконавчої та судової влади, адже це неминує призводить до поширення правового нігілізму, зростання рівня корупції, викликає зневіру широкого загалу у право і справедливість, в ефективність усієї державно-владної діяльності” [12, с. 28].

Висновок. Сучасні проблеми державотворення в Україні зумовлені чинниками трансформації соціуму, історичними реаліями переходу від командної системи до умов легітимної демократичної держави із утіленням верховенства права як домінуючої правової гарантії. Перешкодою на шляху

духовно-ціннісного укорінення людини стає соціальна аномія як найтипівіший результат руйнування старих цінностей без своєчасного запровадження нових. Отож, у сучасному українському соціумі існує конгломерат проблем і девіацій, що створюють підґрунтя для переходу ціннісних характеристик державотворчих стандартів в антиціннісні інтенції.

1. Поппер К. *Відкрите суспільство та його вороги* / Карл Поппер; пер. з англ. О. Коваленко, О. Буценко. – К.: ОСНОВИ, 1994. – Т. 1. – 444 с. 2. Валевський О. Л. *Політичний конфлікт у сучасній Україні: культурні виміри, структура, принципи аналізу: монографія*. [Електронний ресурс] / О. Л. Валевський, А. Т. Ішмуратов. – К.: НІСД, 1997. – Режим доступу: <http://www.geocities.com/Athens/Academy/8474/co001.zip>. 3. Чернієнко В. О. *Природа засад ідентичності соціального суб'єкта: монографія* / В. О. Чернієнко. – Х.: Нац. аерокосм. ун-т “Харк. авіац. ін-т”, 2010. – 304 с. 4. Воловик В. І. *Філософія політичного свідомості: монографія* / В. І. Воловик. – Запорозжє: Просвіта, 2006. – 204 с. 5. Дмитрієнко Ю. *Правові властивості людини: витоки Української законосвідомості (продовження)* / Ю. Дмитрієнко // *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України* / ред. кол.: П. М. Рабінович (гол. ред.) та ін. – Сер. 1. “Дослідження та реферати”. – Львів: Астрон, 2006. – Вип. 10. – С. 108–121. 6. *Філософія права: навч. посіб.* / О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. Г. Данільяна. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 272 с. 7. Цимбал Т. В. *Людина у пошуках ґрунту: монографія* / Т. В. Цимбал; Нац. педаг. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К.; Кривий Ріг, 2010. – 284 с. 8. *Маляренко Т. А. Соціальний конфлікт у системі загроз економічній безпеці держави: монографія* / Т. А. Маляренко; за наук. ред. В. В. Дементьєва. – Донецьк: ДонДУУ, 2010. – 407 с. 9. *Андрос Є. А. Інтелект у структурі людського буття* / Є. А. Андрос. – К.: Стилос, 2010. – 358 с. 10. *Раянов Ф. М. Матриця правового господарства и наша юридическая наука* / Ф. М. Раянов // *Государство и право*. – 2006. – № 8. – С. 45–49. 11. *Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: монографія* / Н. М. Оніщенко; відп. ред. Ю. С. Шемишученко. – К.: Юрид. думка, 2008. – 320 с. 12. *Веніславський Ф. В. Зловживання правом у публічно-правовій сфері як загроза стабільності конституційного ладу України* / Ф. В. Веніславський // *Університетські наукові записки*. – 2009. – № 3 (31). – С. 24–29.